

Єлизавета Рижик

КАЛЕНДАРНІ ОБРЯДИ УКРАЇНЦІВ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ

Обрядову творчість українців Холмщини й Підляшшя можна розглядати як культурну спадщину автохтонного населення цього краю. Архаїчні календарно-обрядові пісні цього регіону — це найміцніші елементи, що об'єднують наших людей в один народ. Вони нерозривно пов'язані з певною порою року, відповідними звичаями і сільськими роботами. Зустріч Нового року й весни, проводи літа і збирання врожаю завжди супроводжувалися ритуальними діями, піснями та іграми. Упродовж років у тих піснях втілювалися мудрість і досвід наших пращурів.

Найкраще це можна показати на прикладі народних звичаїв протягом цілого року.

Весняні обряди

Весняні звичаї та обряди походять з дуже давніх часів. На Підляшші ці святкування починаються звичаєм „перебивання” посту. Коли минала половина посту, в середу, яку ще називали „середопуосте”, дівчата та хлопці переодягалися циганами чи жебраками, і в такому вбранні ходили від хати до хати, ворожили, крали дещо або випрошували. Парубки кидали до хати, де була молода дівчина, горщик з попелом.

Мазали глиною або фарбою вікна, двері й стіни хати чи заставляли двері дерев'яними колодами, дровами, щоб вранці ніхто не зміг вийти надвір. Або ще розбирали віз на частини і потім складали його на даху клуні. Вранці господар сушив собі голову, як його звідти зняти. Ввечері на дорозі посеред села палили соломі, стрибали через вогонь, щоб швидше пройшла зима, закінчився Великий Піст. Вже тоді можна було почути деякі весняні пісні, які дозволялося співати під час посту („На синьому гозері”).

На південному Підляшші перед Благовіщенням жінки випікали маленьких лелек (буслів) з пшеничного тіста й обдаровували ними своїх хрещеників, щоб ті відчували близький прихід весни.

На останню неділю Великого Посту припадає Вербниця, яку також називають Вербною Неділею. Вранці батьки „били” лозою своїх дітей, а пізніше всі йшли до церкви, щоб посвятити вербову гілку, яку ще називали пальмою, або просто вербою. Після повернення з церкви діти і молодь хльоскали одне одного вже посвяченою вербою. Хлопці ганялися за дівчатами і били їх вербовими гілками, приказуючи:

Верба б'є, не заб'є, за тиждень Великдень,
Не будь сонливий, дремливий, на лето здоровий,

*Писанки. Підляшшя, с. Дубова Колода.
Архів ІМ ПАН. L/77.383. Фото Я. Свідерського. 1988 р.*

Будь багатий, як зоря,
Бігущий, як вода

(Півн.Підл., с.Маліннікі).

Господар свою вербову гілку ніс до хати і ставив за образами. Пізніше, коли вперше виганяли в поле худобу, то обов'язково робили це свяченою вербою. Її ніколи не викидали, а спалювали.

На останньому тижні перед Великоднем найважливішим днем був і є четвер. На Холмщині збереглася така молитва:

Петру, Павлу, всі янгели святі,
Пуйдіте по всьом світе і закажіте
як старому, так і малому, народові моему:

Хто той молитви зговорит четвер по вечері,
в п'єтоньку до посьніду, в суботу до сніданя,
а в неділю до обіда - райське ся ворота
перед ньом одомкнут, на вуйне не згіне,
на воді ся не втопить без Божого сакраменту.
-Амин'!

(Зап. О.Кольберг).

Вже у четвер люди готувалися до Великодня. Ввечері всі обов'язково йшли до церкви, де відправлялися Страсті. Вертаючися додому, кожний намагався донести „страсну свічку” так, щоб вона не погасла. З цією свічкою господар обходив свою хату. Починаючи з цього вечора, багато людей не їли нічого аж до недільного сніданку.

У Страсну п'ятницю до виносу плащаниці на середину церкви ніхто не мав права їсти. У цей день практично вже нічого не робили. Дехто починав пекти паску.

Великодня субота — це день, коли діти й дорослі фарбували, розписували яйця, варили й смажили різні м'ясні страви, пекли з пшеничної муки паску й пироги.

Увечері люди йшли або їхали до церкви на всеношну і несли з собою в кошелях продукти. Святили передусім пиріг-паску, а ще хліб, масло, сир, ковбасу, хрін, а в багатів — навіть печене поросся. Паску прикрашали барвінком або брусницею, що мало символізувати весну. Після богослужіння всі старалися якнайшвидше приїхати додому, щоб пшениця добре вродила. Виходячи з церкви, знайомі цілувалися й вітали одне одного: „Христос воскрес” — „Воїстину воскрес”. Цим висловлювали радість з воскресіння Христового, з приходу весни, відродження нового життя. З цього звичаю користалися хлопці, цілючи тих дівчат, яких їм ніколи не вдавалося поцілувати.

У неділю вранці всі домашні сідали до сніданку. Спочатку ділилися паскою і свяченим яйцем, яке символізувало початок життя. Старші бажали одне одному здоров'я, щастя і щасливо дочекатися наступного Великодня.

На Холмщині після сніданку батьки й діти йшли на своє поле, брали з собою свячені яйця і качали їх серед загонів молодого жита. Дивилися, чи яйце сховається в збіжжі, чи ні. Цей звичай називали „кукіль вибивати”.

Після обіду діти й молодь клали в кишені крашанки й писанки та йшли на село грати в яйця. Цей звичай на Підляшші називався „кучканням”. У деяких селах грання в яйця називалося „на вибитки”. На другий і третій день Ве-

*Освячення пасок. Підляшшя, с. Кленікі.
1980 р. Архів „Над Бугом і Нарвою”*

ликодня, коли всі вже мали крашанки, пооббивані з двох боків (дзюбак і дупак), тоді грали в „качанки”. Качали яйця по землі згори вниз, щоб одним яйцем попасти в друге. Той, хто попав в яйце, яке лежало на землі, забирав його. Були такі хлопці, що на Великодні свята вигравали по копі яєць. На Холмщині хлопці перекидали крашанки через купол церкви.

У світлий понеділок та вівторок всі обливалися водою. Найбільше хлопці обливали дівчат. Викупитися дівчата могли, тільки даруючи парубкам декілька писанок, що було поширене на Волині.

На Холмщині в деяких селах хлопці ходили від хати до хати з такими словами: „Христос воскрес! Віншуємо з Вели-

*Освячення пасок. Підляшшя, с. Кленики. 1980 р.
Архів „Над Бугом і Нарвою”*

кодньом чи з Новим роком. Здоров'я і зсього доброго, жebись ви дочекали здорово од Великодня до Перевод, од Перевод на безрок, од безроку до сто літ, од сто літ поки воля Божа”.

Господар давав їм пару свячених яець, а як у хаті є дівчина, то парубки обливають її водою і вимагають від неї писанки.

У кожному селі відбуваються різні ігри й забави. У багатьох місцевостях Холмщини та Підляшшя дівчата беруться за руки і переходять з одного кінця села до іншого, співаючи пісні такого змісту:

Іде, іде Зельман,
Іде, іде его брат,
Іде, іде Зельманова родина.
— А сконт іде Зельман?
— А сконт іде его брат?
— А сконт іде Зельманова родина?
— Зі Львова іде Зельман і т. д.
— А що везе Зельман? і т. д.
Ключі везе Зельман...
— По що іде Зельман?
Панну просить Зельман.

— На який стан Зельман?
На жидівський стан Зельман.
— Єще, панна не готова,
ще кошулька не справлена, їдь собі преч!

Потім продовжують називати стан (або „рунт”) „мужицький”, „поповський”, у відповіді „кошулька” замінюється „споднічкой”, „панчошками” і т. д. А при словах „на королевський рунт” співають:

Тепер панну ми маємо,
На королевський рунт даємо.
Вот панна, вот Зельманова родина!

У деяких селах майже всі веснянки й великодні пісні називали „зельманами”. Ця традиція пов'язана з постаттю легендарного жида Зельмана, який тримав ключі від церков і тільки за данину відкривав храми. На цю тему є дуже багато легенд і різних оповідань. Їх можна було почути на північному Підляшші та на Холмщині, а також Львівщині, Тернопільщині.

Біля церкви часто водили „кривий танець” (передусім на Холмщині):

Кривого танця не виведу кінця.
Дивки-молодиці терем збудували,
Терем збудували, окон не рубали,
Щоби не вилетів сивий соколонько,
Щоби не виносив дівочей краси,
Бо дівоча краса в меду ся купає,
А парубоча краса в смоли потопає.
Ой див, дивне-диво
Пішли дівоньки на жниво.
Жнуть дівоньки жито, пшеницю,
А парубки кукіль, метлицю.
Чого дівоньки красні?
Бо їдять пироги м'ясні,
Маслом поливають, перцем посипають.
А парубки — блидні,
Бо їдять пироги пистні,
Водою поливають і солою посипають.

(с. Потуржино).

На Холмщині грали також у „журавля”²². Найвищий з хлопців згинається і витягує вперед руки, а інший за ним робить так само і кладе руки на пояс першому. Так стають усі в шеренгу, кричать, як журавлі, і біжать слідом за першим парубком.

На Великдень співали пісні й такого змісту:

Ой вже недалечко червоне яєчко,
Гей, рано, раненько, червоне яєчко.
Дай же мені, Боже, Великодня ду́ждати,
Гей, рано, раненько, Великодня ду́ждати,
Великодня ду́ждати, червоне яєчко в ручках
потримати,
Гей, рано, раненько, в ручках потримати.
В ручках потримати,
На каменю сісти,
На каменю сісти, побити і зісти,
Гей, рано, раненько, побити і зісти.

(с. Дубогради).

Або інші, дуже цікаві, записані на Холмщині, які виконуються у формі перекликування:

А Бог, помагая, Бог, яворови люди,
Бодай здорови були, замостови люди.
А де ж ви бували, яворови люди?
Над морем сиділи, замостови люди.
А що ж ви робили, яворови люди?
Замкі будували, замостови люди.
З кленового мосту, з писаннаго листу,
Замостови люди!

(с. Піщаци).

Деякі старожили на Південному Підляшші згадують, що перед самим Великоднем та під час свята співали пісні, які називалися „володарками” (від гри-пісні „Володар”), що дуже поширено і на південно-західній Київщині. Головним мотивом цих, як і інших весняних пісень, є кохання. Співаючи „володарки”, дівчата й хлопці бавилися і танцювали.

„Славное місто Бересто”

Славное місто Бересто!
Ой рано, рано, Бересто.
А ще славнійши Ломази,
Рано, нам рано, Ломази.
А Матяшівка два рази;
Рано, нам рано, два рази.
Ой там галоньки тишні,
Рано, нам рано, тишні.
І там молодці пишні,
Рано, нам рано, пишні.
А найпишніший Гаврилко,
Рано, нам рано, Гаврилко.
Їхав на коню воронум,
Рано, нам рано, воронум.
У жупанку зельонум,
Рано, нам рано, зельонум.
Там в городичку лілія,

Рано, нам рано, лілія.
 А там Матрунка винки в'є,
 Рано, нам рано, винки в'є.
 Ви́ла виночок — заснула,
 Рано, нам рано, заснула.
 Їхав Гаврилко — не чула,
 Рано, нам рано, не чула.
 Здалека їхав, шапку зняв,
 Рано, нам рано, шапку зняв.
 Зблизька приїхав — ручку дав,
 Рано, нам рано, ручку дав.
 — Вставай, Матрунко, довго спиш,
 Рано, нам рано, довго спиш.
 Мою матюнци не вгодиш,
 Рано, нам рано, не вгодиш.
 Моя матюнка грізна, я,
 Рано, нам рано, грізна я.
 Буде на тебе різвая,
 Рано, нам рано, різвая.
 — А я матюнци догожу,
 Рано, нам рано, догожу.
 Скриню нову́ю завезу,
 Рано, нам рано, завезу.
 Тисови столи застелю,
 Рано, нам рано, застелю.
 Матюнка й вино поставить,
 Рано, нам рано, поставить.
 Свати й бояри угостить,
 Рано, нам рано, угостить.
 Мене молоду приютить,
 Рано, нам рано, приютить.

(с. Матяшівка, гм. Тучна)

Дуже цікаву за змістом „володарку” записав у с. Межилистя (гміна Тучна) І. Ігнатюк.

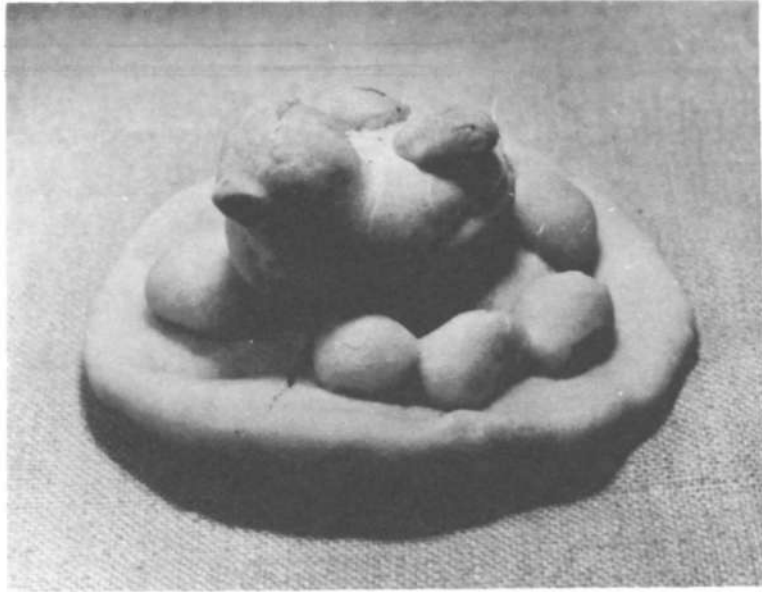
На фоні алегоричного образу Дунаю (в давнину взагалі річки називали Дунаєм) подано образи парування.

У Дунаю, близько краю,
 Тихая вода Дунайова.
 Ой там Манюся біль білила,

Тихая вода Дунайова.
 Прийшла до єї її матюнка,
 Тихая вода Дунайова.
 — Кидай, Манюсю, біль білити,
 Тихая вода Дунайова.
 Прийшли до тебе добрії люди,
 Тихая вода Дунайова.
 Добрії люди — три дивоснуби,
 Тихая вода Дунайова.
 Перший молодець із Заболоття,
 Тихая вода Дунайова.
 Другий молодець із Кривовільки,
 Тихая вода Дунайова.
 Третій молодець із Межилистя,
 Тихая вода Дунайова.
 — Я й заболотському не покажуся,
 Тихая вода Дунайова,
 А кривільському — сама молода,
 Тихая вода Дунайова.
 Межиліському й уклонюся,
 Тихая вода Дунайова.
 В мене косонька, як лелійонька,
 Тихая вода Дунайова.
 В мене личенько, як ябличенько,
 Тихая вода Дунайова.

Поширеною також є весняна пісня „Ой не рости, кропе”, яку співали Великодніми святами на Підляшші та на Холмщині:

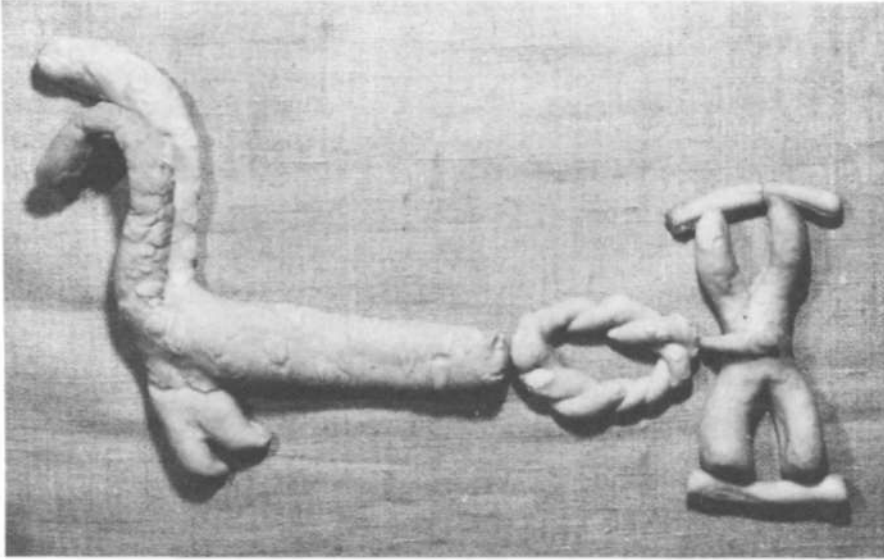
Ой не рости, кропе, више мого города,
 Ой не ходи, старий, недолугій, до мого
 города,
 Бо я тебе, старий, старий, недолугій,
 Издавна не люблю, з батькового города,
 З батькового старого псами вицькую.
 Ой і рости, рутко, ой і рости, зелена,
 Више мого города, ой і ходи, молодий,
 І слічної уроди, до мого города.
 Бо я тебе, молодий, издавна полюбила,
 І на твій слідочок, на твій чоботочок
 Перстеньком наложила.
 За твій поясочек, за твій хорошенькій

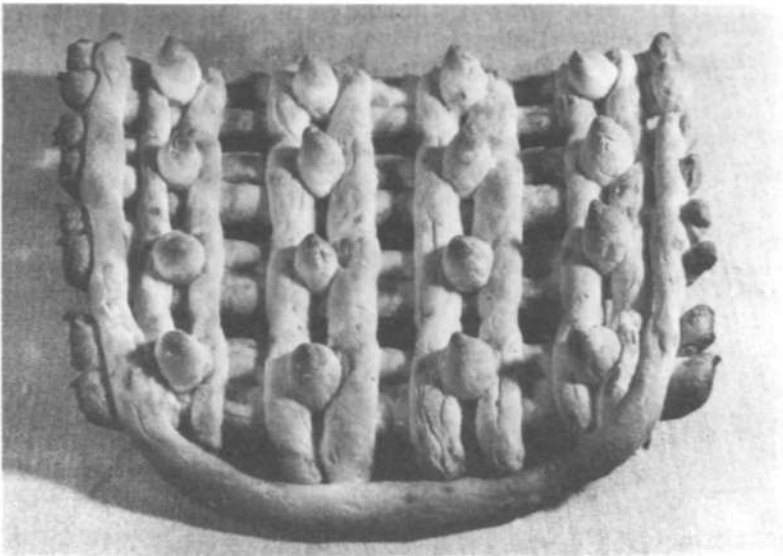
*Обрядове весняне печиво „гніздо”. Підляшшя.
Архів ІМ ПАН. Л/36.913. Фото Я. Свідерського. 1965 р.*

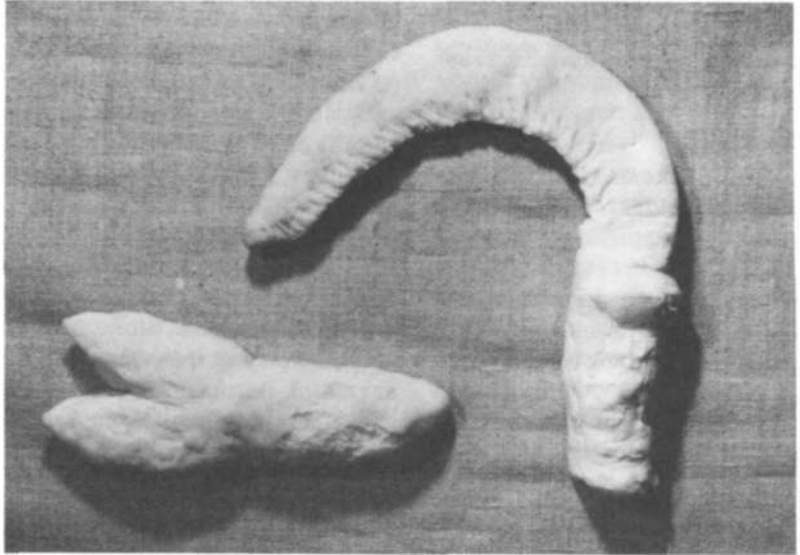
*Обрядове весняне печиво „жайворонок”. Підляшшя, с. Грабовець.
Архів ІМ ПАН. Л/36.916. Фото Я. Свідерського. 1965 р.*

*Обрядове весняне печиво „соха з ярмом”. Більськ Підляський.
Архів ІМ ПАН. Л/36.923. Фото Я. Свідерського. 1965 р.*

*Обрядове весняне печиво „борона”. Підляшся, с. Андріянка. Виг. Анна Олецук.
Архів ІМ ПАН. Л/36.919. Фото Я. Свідерського. 1965 р.*

*Обрядове весняне печиво „соха і серп”. Підляшшя, с. Грабовець.
Фото Я. Свідерського. 1965 р.*

*Обрядове весняне печиво „борона з вухом”. Підляшшя, с. Грабовичі.
Архів ІМ ПАН. Л/36.918. Фото Я. Свідерського. 1965 р.*

Хусточку повісила,
З батькового города, з батькового молодого
З панями виводила

(с.Піщаци).

Починаючи з Великодня, молодь збиралася по селу на колодах та лавках під хатами чи на прихатніх призьбах, співаючи великодніх пісень.

На півночі Підляшшя пісні, які співали від Великодня до Провід, називали „рогульками”, „гульками”, „огульками”, очевидно, тому, що виконувалися вони на розі села. Деякі старожили говорять, що „рогульки можна співати, пока зозуля кує” (десь до середини літа). Але більшість згадує, що пісні, які співали після Проводів, називалися вже веснянками („По Проводах, як закує зазуля, співають веснянки” (с.Маліннікі). „Рогульки” побутують ще й досі, а їхня головна роль — це пробудження природи від зимового сну („Святий Юре Григоре” — зап. в с. Добривода; чи „Там на широком озері”). Найчастіше змістом цих пісень є побут, родинні взаємини, взаємини дівчини й парубка, одруження („Иди, дощику”, „За лісом, бором”, „Є у Добриводі грудочок”, „Там за лесом, за бором”, „Там на вигоні”).

Пісні „Положу кладку” та „Кладите кладкі” дівчата співали, коли поверталися після ігор і танців додому.

Весняних пісень збереглося на Підляшші й Холмщині дуже багато. У них прекрасно змальовані образи дівчини й парубка, проблема вибору пари до одруження і тема продовження людського роду („Гордая рожа”, „Ой, піду я в поле”, „А під синьми”, „Ой закувала сива зозуля по лугу”, „Ой чеї то конопельки в лісі”, „Там коло гаю та й походжаю, а в гаю не буваю”).

Змістом багатьох веснянок є стосунки подружжя („Ой піду я понад Бугом”,

„Горошкова жона не ночувала дома”), а також мотиви сонця, води, землі й весни („Сонце моє ясеньке”, „Ой ти, травко”, „Ой весна красна, що нам винесла”). Нерідко зустрічається тема родинних взаємин („Гей, в гаю”, „А у сокола золоті піора”, „Ой там на пригмені”).

Цікавою є веснянка „Перестань ти, дощику, налью тобі борщику”, яка пов’язана з темою померлих. У пісні згадується четвер. Можливо, мова йде про четвер після Великодня, який люди на Холмщині вважали Великоднем померлих. Наші пращури вірили, що саме в цей день душі покійників вселялися у дерева й квіти.

На північному Підляшші деякі весняні пісні називають ще й досі „садонькі”. Їх співали, коли починали цвісти сади („Ой чи все тие садонькі цвілі”, с.Тривежа).

Проводи

У Провідну неділю всі йдуть до церкви, щоб принести додому шматочок артосу, який мав би охороняти сім’ю від усього злого. На Холмщині вірили, що він захиляє рани, а також довго зберігає молочні продукти (сир).

Вечері всі збиралися на вулицях, співали й розважалися до пізньої ночі. У провідний понеділок кожна господиня смажила яечню, і був звичай, який називався „крутити капусту”. Двоє дівчат бралися за руки і крутилися дуже швидко (щоб капуста цього року вродила). А як ловили хлопця, то крутилися навкруг нього і називали його качаном. Сміху було немало.

Юрія

Після служби у церкві в цей день було заведено ходити в поле, щоб подивитися, як росте жито. Господар брав з собою горілку, а господиня пиріг і закуску. На

полі збиралися сусіди, сідали разом на траві й святкували. Часто також клали в жито пиріг і дивилися, видно його, чи ні. Від цього мав залежати урожай. Вдома нічого не робили, а передусім не чіпали цього дня свого інвентаря.

Четверту середу після Великодня називали на Холмщині „сухая” або „приславенна”, „благословенна”. У цей день нічого не робили з худобою, щоб з нею не трапилося нічого лихого. Не годилося обрізати дерево, щоб не всохло.

Зелені свята

У „Зелену суботу” відправлялася в церкві служба за покійників. Господарі приносили до церкви хліб, кашу, ковбасу, сало, сир, масло, яблука тощо для священника. Усім бідним приносили милостиню. Після служби вдома всі сідали до вечері, як і кожної поминальної суботи. На Підляшші був такий звичай: всі читали молитву „Отче наш”, господар брав склянку горілки і говорив: „Дай, Боже, умерлим вічний покой, а нам, живим, ще на здоров'є”. У деяких селах Підляшшя в таку поминальну суботу господиня готувала дев'ять або сім страв, ввечері розпалювали вогонь, господар брав склянку з горілкою, казав „Будь здоров, деду”, а потім виливав горілку за вікно. Сам випивав три рази, і те саме робили всі домашні. Закушували пирогом (книшем). Сідали за стіл, господар брав ложку їжі і викидав її за вікно, а інші кидали під стіл і промовляли: „Деду, іди до обеду”. Несли їжу також худобі. Після обіду господар відкривав двері хати, ставив на порозі борони, брав мітлу і, замітаючи хату, говорив: „Кіша, кіша, душечкі! Котора старша і буольша, то дверами, а котора менша, то окнами”. У Зелену суботу ішли

в гай, на луки і приносили всякого зеленого зілля. Прибирали хату і біля неї, долівку посипали татарським зіллям, липою квітчали хату й загороду, де ночує худоба. Зелене гілля господиня клала також у ті місця, де зберігали льон та капусту і обов'язково за образи.

Вже на саму Трійцю був такий гарний звичай: пастухи плели з самого ранку зелені вінки і пізніше вішали їх на роги худобі. Ще й досі люди згадують ці вечори, коли всі виходили на вулицю по свою худобу, а череда була у зелених віночках. Господарі дякували пастухам і давали їм за це маленький викуп.

На Трійцю дівчата плели також багато вінків і вбирали придорожні хрести та каплички.

На третій день Трійці дуже часто відбувалася процесія по полях. Всі молилися, щоб захистити урожай від усього злого. Коли процесія повертала до села, то кожна сім'я виходила на подвір'я, де стояв накритий скатертиною стіл і лежала буханка хліба. Цей звичай називають „обходами”.

Яна Хрестителя (Свято Купали)

На Підляшші на Купала збирали в лісі різне зілля, яке мало лікувати й охороняти від усього злого. Ввечері всі збиралися над річкою за селом і палили вогнища. Хто міг, приносили з собою сухі гілки, якими люди прибирали хати на Трійцю. Розклавши вогонь, перестрибували через нього. Люди вірили, що цього дня сонце тричі купається (іграє). Дуже рано, ще до сходу сонця, господар намагався вкласти у стріху хати листя лопуха й чорнобиля, „щоби умаяная була, як сонце почне іграти”. Це зілля зберігали увесь рік і ви-

користували як ліки від головного болю. Жінки у цей день ішли на город, втрое складали і стискали до середини листки капуста, щоб були великі головки.

У містечку Кліщелі збиралися колись на „Купайла” там, де перетиналися дві вулиці. Кожен приносив старі горшки, відра, різний посуд і все це клалося у вогонь. Вогнище брали в коло, і хто був сміливіший — перестрибував. Можна було почути таку пісню:

Малая ночка Купалночка,
Наши молодці не виспалися,
За волами ідут хліпаючи,
Сльозами очи отираючи.
Велікая ночка Купалночка,
Наши дівонькі виспалися,
За волами ідут співаючи,
Свої хустонькі вишиваючи.

На Підляшші співали також пісні такого змісту:

— Молодая молодицьо,
Вийди до нас на улицю,
Розложи купальницю.
— Ніколи мені виходити,
Бо дитя малое,
Свекор лежить, не колише,
А свекруха сидит, не тримає.
Малая ночка, купалночка,
Не виспалася Гануля,
Змочила хустоньку,
Сльози утираючи,
Шукала шнури едwabни,
Путала коні ворони.
Малая ночка, купалночка,
Не виспалася Парася,
Погнала воли хліпаючи,
Змочила огон котячи,
Сльози утераючи,

Шукала шнури валове,
Путала шури польове.

Свято Івана Купала — це насамперед день ворожінь і передбачування майбутньої долі. Головною темою купальських пісень є кохання і шлюбні мотиви³.

Дві пісні, записані на Холмщині:

Святого Яна раненько
Несла дівчина півенько.
Несла она его з півниці,
Угошала ім дівниці.
І так всю ніченьку не спала,
Хусточку вишивала, Ясюневі даровала.
— На ж тобі, Ясю, таке дари,
От Касюні, от коханой.

(м.Грубешів).

Через наше село дерево везено,
Гей, з нами, дерево везено!
Дерево везено, коло малевано,
Гей, з нами, коло малевано.
Вималевано два мисяця ясных,
Гей, з нами, два мисяця ясных.
Два мисяця ясных, два дивоньки красних,
Гей, з нами, два дивоньки красних.
Перша дивонька — молода Марися,
Гей, з нами, молода Марися.
Друга квітонька — молодий Юзуне,
Гей, з нами, молодий Юзуне.
А Юзуне каже: „Я Марисю люблю,
Гей, з нами, я Марисю люблю.
Я Марисю люблю, до церкви піду,
Гей, з нами, до церкви піду.
До церкви піду, з нею шлюб візьму,
Гей, з нами, з нею шлюб візьму”.

На свято Купали можна було почути й петрівчані пісні, хоч збереглося їх небагато:

Там, де зезуля ночує,
 Нихто зезулі не чує, (2)
 Тільки почула невіста,
 На круту гору ідучи. (2)
 На круту гору ідучи,
 Коромислом воду несучи (2)
 А її милий стрічає,
 З плечи носильце здоймає. (2)
 — Чого, милая, така,
 Невесьолая, смутная? (2)
 — Я тобі, милий, розкажу:
 Твоїй матьонці не вгожу. (2)
 Навару їсти — не смачно,
 Напеку хліба — не вдачно. (2)
 Поперу хусти — не біла,
 Їх покачаю — не вділа. (2)
 Того я, милий, така,
 Невесьолая, смутная. (2)

Жнива

До жнив селяни одягалися чисто, дівчата прикрашали коси квітами. Ідучи в поле і повертаючись додому, жінки співали обрядових пісень (приміром, „Ой ратаю, ратаю”), чудовий звук яких розносився далеко-далеко. Співали також під час праці („Ой, жнися, жнися”, „Ой чия то волока”), що побутували і на Волині.

Голембйовський у праці „Lud polski, jego zwyczaj, zabobony” (1830) згадує, що на Підляшші кожного дня, коли починали жати, „постадниця” (старша жниця) зв’язувала снопок збіжжя, підносила його вгору і голосно промовляла:

Ото наша веселка,
 Од полудня до вечерка,
 Щоб ся жало веселенько
 І здоровенько,
 І Богу міленько,
 І людям, і нам,

Обжинкова квітка. Холмищина, с. Бонча.
 Фото Т. Кари-Васильєвої. 1995 р.

І нашим панам.
 А жнете, пожинайте,
 Колос побірайте.
 Не стоїт пан о колос,
 Оно о солому,
 Пошивати стодолу в обору.
 Мій сноп воєвода
 Ходить коло города.
 Мій сноп осталець
 Поведє постадницю в танець.
 Що поведє, поцілує,
 Медом, віном почастує.

Після цього „постадниця” кидала сніп за себе, щоб легше було жати всім попереду, а також тим, хто лишився позаду.

Дожинаючи жито, завжди залишали пучок, щоб сплести з нього бороду, або, як кажуть на Підляшші, перепелицю (перепілку). Біля Холма так тоді співали:

Дожинай житка, дожинай, дожинай,
Пана Ісуса споминай, споминай.
Ото же господар охвочи, охвочи,
Вижав житенько без ночі, без ночі.
А наш господар охвочи, охвочи,
Вижав житенько без ночі,
Але наш сусід ленивий, ленивий,
Має ще жита дві ниви, дві ниви.
Наша господиня домує.
А нам пироги готує, готує.
А які пироги? житнії, житнії,
Щоб були копи клійнії, клійнії.
Ой турбувалися заполи, заполи,
Що пустюленьки стодоли, стодоли.
Ой не фрасуйтеся, заполи, заполи,
Будут повнії стодоли, стодоли.

Надія Михаловська з села Гурнувщина згадує: „Жито дожинають, роблять перепилку. Кійочка встромлять, зв'яжуть горою, жито ополють (щоб на другий рік було чисте), камінчиками обложат, орабом притрусять (щоб жито було таке велике, як ораб). Кладут кусочок полотна, хліба, а з решток жита кожна господиня робить собі квітку. І тоді вже співають: “Пожаром, пожаром добровонька, пожаром вигорела”.

У селі Добривода, як ставили перепелицю, то співали:

Вилітай, вилітай, перепілко,
Бо вже в нас жита тільки.

На Холмщині, як сплітають „бороду”, то співають таку пісню:

Хто тії бороди не пеле,
Тому ся житенько не стеле.
А хто тую бороду опеле,
Тому ся житко розстеле.

Хлопці часто беруть дівчат і волочать

ними по загонах, щоб земля краще родила.

А ще на долоню витискають зерна з колосків цієї бороди, кидають їх у землю, ніби сіють, і співають:

Вжесьмо посіяли, погорали,
Бодаєсьмо на безрок дочекали.

Потім жінки („приданки”) плетуть вінок у формі круга, співаючи:

Перепеличка, малий птах,
Попод межею літала
І колосоньки зберала,
І у снопочки візала,
І в копоньки складала.

Цей вінок клали на голову дівчині, яка працювала найкраще (називали її „молодуха, що винок несе”), і, йдучи так з поля, співали:

Ото вже наш пан охвочи,
Вижав є житенько без ночі,
А той Сичинський ленивий,
Має ще жита дві ниви.
На нашим пану злотий пас,
Вижав пшеничку в ранній час.
А той Сичинський ленивий,
Має пшениці дві ниви.

На Півночі Підляшшя співали ще й так:

Ой йдемо, йдемо з руодного поля додому, 2
Не поступаймо із дороженьки нікому, 2
Бо ми несемо дорогий товар з собою, 2
Будемо пити червоне вино склянками, 2
Будемо благословити свого господаря з
дітками. 2

Коли така ватага наближалася до двору, починали співати голосніше і наперед виходила „стадниця” з вінком:

Наша пані господиня домує,
Нам горилоньку готує.
Нам горилонька є мила
Бо нас нивонька зтумила.
Не так нива, як лони,
Бо широкі загопи.
— Одчиняй нам, пане, новий двур,
Несемо тобі з поля зб'юр.
Вжемо ся добре звивали,
Вжемо житенька дожали.
А кола дроги облоги,
Готуй нам, пане, пироги.
А які пироги — пшениці,
Щоб були короньки клійніі.

Господар усім щиро дякував і пригощав їжею та напоями. Потім запрошував до танцю. Дехто приспівував:

А наш економ гірши собаці,
Не варт і ріжка табакі.
І кричит, і лає,
І полудньовати не дає.
А на подвіри росте мурава,
А наш єгомось ходить, як пава.

На Підляшші можна було почути пісні, приурочені до косовиці:

Косарикі сено косят, 2
Покосівши, Бога просят:
Дай нам, Боже, погодоньку 2
На нашу роботуьку,
Што б ми сено посушили 2
І до клуні повозілі.

(с. Кожино).

Серед тих пісень траплялися ліричні й соціально-побутові балади, в текстах яких згадується косовиця. Наприклад: „Зажурилася бідная удовонька, що й не скошена

зельона добровонька” (с. Добривода) чи „Бел молодець сено косить, бедна вдова есті носить” (с. Новіни).

На запитання: Коли співали ці пісні? — люди відповідають: „Співається, як сушат сіно або йдучи в поле, перед сінокосами”. Ще одна з таких пісень, записана в Тиневичах Великих (північ Підляшшя):

Журилася Катерина, 2
Що я не скошена доліна.
Треба Костя попросіти, 2
І долину викосити.
Костя косят, Бога просят: 2
— Дай нам, Боже, погодоньку,
Дай нам, Боже, погодоньку 2
За нашу роботуьку.
Коб ми сено покоселе, 2
До стодоли повозілі,
А в стодоле добре жити, 2
Ні орати, ні косити,
Тільки мед, горелку піти!

Пізно восени й навесні справляли поминки. Поминали парастасом у церкві та обідом удома. Найчастіше це було в „Дмитрову суботу”. Одна з жінок з с. Маліннікі (північ Підляшшя) так описує цей вечір: „Несут до церкви мисочки з кутью або з мукою; а наверх кладут лопатку баранини, хто ковбаску, хто яець, а хто гроші. Приходять з церкви і роблять споминальну: запалюють свічку і всі моляться на колінах. Раніше приготувлять вечерю, помиються і сідають вечерати”. На Південному Підляшші господар клав на стіл круглий пиріг, позначений хрестом і помазаний медом. Хтось один краяв його на дрібні шматочки і частував усіх присутніх. Потім приступали до обіду. З'ївши останню страву, всі запалюють свічки, встають і, помолившись, дякують господарю.

Свято Андрія

На Підляшші люди не памятають, щоб на Андрія ворожили. А от біля Холма дівчата вже звечора брали по жмені насіння льону, йшли в один з кутків хати і, посіваючи, говорили: „Андрію — льон сію. Дай, Боже, знати, з ким буду брати”. Ворожили по-різному. Виливали, наприклад, на воду віск з мисочки і з свічки. Загадували ім'я хлопця та дівчини і дивилися, чи зійдуться ці дві частинки. Перекидали через хату черевики: якщо опиниться носок біля порогу, то вийде заміж, а як п'ята, то ні. Або клали пироги і впускали до хати собаку чи курку. Чий пиріг собака забере першим, та дівчина вийде заміж. Ворожили ще й так: дівчина виходила на подвір'я, перебирала кілки у паркані і говорила: „Вдовець, молодець”. На кому закінчила, з тим і піде до вінця. Аналогічні ворожіння широко побутували по всій Україні.

Різдво

До свята готувалися заздалегідь. Напередодні Різдва Христового в день Святої вечері (коляди) всі суворо дотримувалися посту і чекали першої зірки, щоб сісти до святкової вечері. Господар приносив до хати жмут жита і в'язанку сіна. Цей жмут, який називають „Дідом”, або „Колядою”, ставлять у кутку за столом. Сіно розкладали на столі під свіжим обрусом, а також на місцях, де будуть сидіти учасники вечері. Ніколи не починали вечері, коли хтось ще не був готовий. Потім молилися, а найстарша особа в родині складала всім побажання. Головною стравою був борщ з грибами. Крім цього, також товчений мак з „галками” (тісто,

яке печуть з муки і картоплі на олії), оселедці, різних видів риба, пампушки, гриби, кисіль з вівса і кутя. Під час вечері жінки витягували з-під скатертини сіно. Яким було воно завдовжки, таким мав бути влітку льон. Господар у кінці вечері брав ложку куті і підкидав її до стелі. Рахував: скільки зернин прилипло, стільки буде цього року кіп ячменю. Після вечері нічого не прибирали зі столу, бо вірили, що вночі приходять вечеряти душі померлих родичів. Пізніше господар ішов до саду і соломою обв'язував дерева, щоб уберегти їх від морозу і щоб був урожайний рік.

На Підляшші в деяких селах вже на коляду від хати до хати ходили малі діти й співали:

Єя, коляду, коляду,
Дайте мачку і кутіцу.
Як не дасте, одкажите,
Моїх ножок не зембіте.
Я детинка маленькая,
Моя ніжка босенькая.
Мик, мик!
Винесте колядник!

Вночі всі їдуть до церкви, а після служби якнайшвидше вертаються додому, щоб був великий урожай.

На перший день Різдва сідають усі до сніданку, а пізніше починається колядування. Дівчата і хлопці колядували окремо або разом. Найчастіше ходили зі звіздою, рідше — з вертепом. Співали:

Поздоровляем з праздником,
Рождеством Христовим.
Дай Бог, провєлі, на другий год дождалі,
Кажете колядувати?

(с. Маліннікі).

Найбільше колядок побутувало на біблійну тематику („Там високо в синьом небі”, „Що то за предивна в світі новина”).

Дуже цікаві колядки записані на Підляшші, в яких основними є весільний мотив, вірність і кохання, і які співалися дівчині або парубкові. Характерним для цих колядок є приспів „коляда”, який походить, мабуть, від назви поганського бога зимових свят — Коляди („А там у Йвана”, „А ще й по горам”, „Скакав сичечок”). Маленькі діти також ходили колядувати. Бігали від хати до хати і співали:

Ой, коляда, колядиця,
Дайте маку і кутиці,
Як не дасте, откажіте,
Моїх ножек не знобіте.
Мої ножки невеличкі,
Покупіте черевичкі.
Черевичкі самішніє,
А пальчікі біляниє.
Ой, коляда, колядень!
Як уночі, так і вдень!
А уночі не піду,
Бо собачкі нападут,
Колядичкі отберут
(с. Полюбичі).

Співали ще й так:

Панна наша Марися
На престолі стояла.
На престолі стояла,
Два крижіка тремала.
Єдним ся молила,
Другим ся кадила.
— Молитесья, люди,
Хто в церкві буде.
Богу свічку ставте,
Нам колядник дайте.

Від коляди починаються багаті вечори. Вони тривають до Нового року. У цей час ввечері не можна було нічого робити. Вірили, що за порушення заборони людину чекала сувора кара. Так, наприклад, господареві, який шив, корова могла привести теля з зашитою мордою. Але у всі ці вечори дозволялося колядувати.

Багатий вечір (Голготуха)

Це був дуже цікавий і веселий вечір. На Північному Підляшші тільки тоді всі дівчата ворожили про своє майбутнє. Гадали ще до Різдва. Був такий звичай: коли кололи свиню під Різдво і починали її смалити, дівчата вибігали й гукали. З якого боку буде чути гавкіт собак, звідти буде і наречений. На „Голготуху” ворожили так само, як і на Андрія. Часто брали колесо й котили. На який бік впаде колесо або в яку покотить, звідти і буде чоловік. Або приносили до хати дугу і зав'язували очі дівчині. Вона мусила знайти дугу і влізти під неї, тоді могла мати надію, що швидко піде до вінця.

Але на „голготуху” передусім голготали під вікнами і робили всяку шкоду.

Хлопці бігали від хати до хати з торбою, повною збіжжя, і коли ставали на порозі, то посипали три рази, віншуючи:

Роди, Боже, жито, пшеницю
І вшелякою пашніцу.

Ходили й цілими ватагами. Постукавши у вікно, співали:

Шедрий вечір, добрий вечір
На Новий рік, на здоров'я.
Ластовонька прилетала,
В окенечко заглядала.

Чи є вдома пан господар,
Чи є вдома господині.
Єсть удома пан господар,
Єсть удома господині.
Вони сидять коло стола,
На них шуба шубальова.
На той шуби поясочок,
На поясу калітонька.
На поясу калітонька,
В туой калітці по сто злотих.
По сто злотих, по четири
Колядничкам одлічили.
Все даєте, то даєте,
Наших нуожок не томете.
Наши нуожкі белосєнькі,
Од морозу синюсєнькі.

(с. Маліннікі).

Проспівавши, говорили: „У-гу, дайте того, що на рогу. Кишки, ковбаски, на пируг окраскі”.

Бувало і так, що господар нічого не виносив. Тоді ватага кричала: „А в сюй хати нема чого дати”.

Під вікнами співали ще й так:

Васильова мати пуошла гоготати,
На новое літо, роди, Боже, жито.
Жито, пшеницо, говес, сачовицо.
З того колосочка буде жита бочка.
З теї кучки гречки будуть палюшечки.
Гу! Гу! Гу! Дайте того, що на рогу!
Кишки, кубаски, ложечку кашки!
Пильно, пильно, бо мні в ножки зимно!
Мої ножки тонюсєнькі, ще й до того
білюсєнькі

(с. Межилістя).

Біля Володави й Холма водили колись і „козу”. Робили маску кози і насаджували її на кий. Хтось з хлопців накривався кожухом так, що видно було тільки голову „кози” і його ноги. Інші хлопці переодя-

галися козаками (малювали собі вуса, одягали короткі кожухи й полотняні штани), були також дід, баба і бусол. „Козу” вводили до хати, вона віншувала господарям, а козаки співали:

Ого, го, го, го! Козо-небого!
Пул золотого, нічого знати,
Дасть тобі наш пан пул золотого.
А тра, козонце, добре скакати.
Ого, го, го, го! Козо-небого!
Дасть тобі наш пан пул золотого
Пул золотого, не чога знати,
А тра козонці талярка дати.
Іще в придатку — бубу лопатку.
Іще в причинку — рабую свинку.
А ще до того — пул золотого.
Ого, го, го, го! Козо-небого!
На горце човен вихитується,
Мати дочкою вихвалюється:
— Ой, зєтю, зєтю, возми мою дочку,
Дам тобі іще сіна візочку.
І коровицо половецькую
Ще і дочку молоденькую.
Ще і в придатку - бубу лопатку,
Ще і в причинку - рабую свинку.
Ого, го, го, го! Козо-небого!
Насіяв наш пан пшениці много.
Ой коля лози - виїли кози.
Коля доміни - виїли свини!

(біля Савина).

Дуже змістовні щєдрівки записані на Холмщині. Вони спрямовані на прохання „щєдрого Бога” дати добрий урожай, гарний приплід худоби, птиці, багато роїв („Зозуленько, сива-раба”, „Там на горі, на високій”, „А в полі, в полі”).

Водохрещє (Богоявленіє, щєдріє)

Напередодні Водохрещєа робили так звану водяну коляду. Це був пісний день, а до

часу, як посвящать воду, взагалі нічого не їли. Ввечері всі сідали до коляди. Дівчата і в цей вечір часто ворожили. Надія Михаловська з Гурнувщини розповідає, що дівчата після вечері брали дві ложки, зв'язували їх і, вибігаючи за хату, гукали. З якого боку собаки загавкають, звідти буде майбутній чоловік.

Біля Володави напередодні Водохреща пекли хліб у формі хреста і називали його „найстарша булка”. Вже на Водохреще, коли верталися з церкви, несли цей хліб до обори і роздавали всім домашнім тваринам. Цього ж вечора хлопці щедрували, співаючи таке:

В лісі, в лісі москаль на стрісі.
І стріху деруг, і сало беруг.
Вже сало впало та й вже пропало.
Хазяїн пошов, сала не знайшов.
Пошов бим за ним, не знаю, за ким.
Пошов бим туди, не знаю куди.
Варабух на стрісі, наказав Марисі.
Марисю, небого, не люби никого,
Ино Михала, а молодого.

Водохреще було веселе свято, тому що після нього починали засилати сватів і готуватися до весіль. Тому часто говорили: „Криж у воду, то дівка в моду”.

Стрітєння (Громниця)

У цей день, прийшовши з церкви, запалювали „громничну” свічку й на стелі або на дверях робили хрест. Ввечері господар ставив під ним всю сім'ю і кожного по черзі „підсмалював”, починаючи зі сходу навкруг голови. Цю громничну свічку ставили у вікні, коли гриміло.

На Громницю святити також крейду і хліб. Крейдою малювали на хлівах і клунях хрести. Це мало вберегти від грому. Посвячений хліб тримали вдома, і якщо десь була пожежа, то треба було з ним оббігти навколо пожежі, щоб вона не поширилася далі.

За два тижні до початку Великого посту починається М'ясопусна, а потім Сирна неділя. Під кінець М'ясопусної неділі були мясопусні запусти, а пізніше — сиропусні. Задовго до Сиропусної неділі готували спеціальний сир. І протягом тижня кожного дня справляли забави. У перший день Великого посту (ступний понеділок, ступник) біля Холма чоловіки ішли до корчми й підпалювали великий шматок дерева. Тим самим вони лякали господаря, який не хотів пригостити їх. У цей понеділок вже постували, але пили багато горілки, „щоб зуби переполоскати після м'ясниць”⁴.

¹ Kolberg O. Chelmskie. — Т. 33. — Ч. I. — S. 138.

² Ibid. — S. 142.

³ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. — К., 1990. — С. 16.

⁴ Подані тут матеріали зібрані переважно автором під час фольклорно-етнографічних експедицій на Холмщину та Підляшшя. Зберігаються в архіві автора.